

L'antic Egipte

Xavier Belanche

Febrer de 2020

Resum

Introducció al lliurament dedicat a aquelles cultures representatives de civilitzacions desaparegudes en la història i que, de les quals, per la seva importància i abast, el seu llegat artístic forma part dels museus més importants del món.

Egipte

Dos pensaments ens venen al cap al parlar d'Egipte en relació a la Història de l'Art i la cultura popular: les piràmides i un nombre innumerable de pel·lícules, literatura, imatges, arquitectura, pintures que s'han inspirat en aquesta civilització. Només cal fer una visita a la web sobre cinema [IMDB](#), acrònim de Internet Movie Database, i verificar nosaltres mateixos que la llista arriba gairebé a uns 70 títols, abraçant gairebé tots els gèneres.

La segona qüestió que sobrevola sobre la imatge de la civilització egípcia és el misteri transmes al voltant d'una societat que, a diferència de la grega, es va organitzar perfectament durant segles al voltant d'un llenguatge pictogràfic i d'una visió del món que afectava des de les capes socials més baixes (esclaus) fins als reis. I com aquesta organització rígida va contribuir a l'edificació (involucrant milers de persones) d'aquestes impressionants

construccions i que significava l'extracció d'enormes blocs de les pedreres, transportar-les fins al seu emplaçament per després col·locar-les unes sobre les altres amb tècniques i mitjans primitius (però no ineficients si considerem les limitacions tecnològiques de l'època).

Un element clau que cal tenir present en el moment d'aproximar-nos a l'art egipci és com aquesta va comprendre i observar la natura i els elements geomètrics que es desprenen d'aquesta. On podem identificar-la és els relleus i pintures que adornen els murs de les sepultures. Abans de continuar: expressions com “ornaments” o altres que, per a nosaltres, té una connotació purament decorativa o de gust, no és el cas per a les expressions artístiques com les de la cultura Egípcia. De fet, no les trobareu fins al segle XIX i només limitada a la cultura occidental. Aquests ornaments funeraris tenien finalitats dins del mateix ritual de “viatge” de l'ànima del rei un cop havia mort. Els retrats i models trobats a les tombes egípcies tenien relació amb la idea de proporcionar companys de viatge cap a l'altre món.

Una altra característica que ens resulta sorprenent i que s'havia considerat una limitació intel·lectual en comparació amb les obres escultòriques gregues és aquella representació tan característica de la realitat. Certament, des del punt de vista actual, sense cap coneixement i només jugant el que veiem, podríem coincidir amb la següent vinyeta:

Observaven els egipcis la vida i la realitat que els envoltava de manera diferent a la nostra? Probablement la finalitat que perseguien els pintors egipcis era diferent que nosaltres considerem que és una representació de la realitat (condicionats profundament per totes les recents tecnologies de la imatge que va des de la fotografia fins a la realitat virtual) com a mirall del qual veiem. En el cas dels pintors egipcis, el realisme és secundari. En contra, la instrucció i coneixement és el més important: la missió dels dibuixants i pintors era representar-lo tot de manera que fos comprensible no només en el moment que la va pintar, sinó per a l'eternitat. No podien pensar en termes d'estil personal (vaja, no hi havia *Picassos*, per entendre'ns). Per aquest motiu, podríem considerar els dibuixants egipcis com *cartògrafs* de la realitat: cercaven l'angle apropiat per transmetre millor el coneixement de la forma representada. Sota aquesta mirada, un recurs gràfic que nosaltres el tenim assimilat per representar la sensació de profunditat, la tècnica de la *perspectiva*, no els podia interessar o no considerar d'acord amb les seves finalitats. Considereu la lectura que fa E.H. Gombrich sobre la pintura d'un estanc, procedent d'una tomba de Tebas (1400 a.C. aproximadament)

I

DRAWING BY ALAIN © 1955 THE NEW YORKER MAGAZINE, INC.

Figura 1: Dibuix d'Alain. The New Yorker Magazine. 1955

Figura 2: Jardí de Nebamun

si nosaltres haguéssim de dibuixar un tema similar, cercaríem l'angle de visió més propici. La forma i el caràcter dels arbres podrien ser vistos clarament només des dels costats; la forma de l'estanc, únicament des de dalt. Aquest problema no va preocupar gens als egipcis: representarien l'estanc senzillament com si fos vist des de dalt i els arbres des del costat. Els peixos i els ocells a l'estanc difícilment es reconeixrien si ens veiessin des de dalt; així doncs, els dibuixaria de perfil.

En aquesta simple pintura podem comprendre fàcilment el procediment de l'artista. Molts dibuixos infantils apliquen un principi molt semblant. Però els egipcis eren molt més conseqüents en l'aplicació dels mètodes que els nens. Cada cosa va haver de ser representada des de l'angle més característic.

L'art egipci no estava basat sobre el que l'artista podria veure en un moment donat, en un instant, o expressar la seva opinió o pensament sobre el tema representat. El significat i simbolisme predominava sobre la veracitat física de les formes. Els egipcis representaven a les persones importants amb una grandària diferent que els esclaus o servents. En part, les representacions d'escenes per parts dels egipcis es podria considerar com un llenguatge amb unes convencions gràfiques determinades. Seria erroni per la nostra part considerar "inferior" o "no eren capaços de representar la realitat de manera realista", opinió que ens portaria a postures colonialistes on la veritat rau en el coneixement i pensament occidental.

L'art egipci responia a un conjunt de regles que els artistes havien d'aprendre de manera primerenca. D'aquestes regles podríem extreure un *estil*, és a dir, aquelles convencions que determinen el resultat d'una obra. En el cas dels egipcis, l'estil obligava als artistes a representar les escultures "sedents" amb les mans sobre els genolls; els homes havien d'estar pintats més foscos que les dones; les divinitats havien de ser representades d'acord amb uns codis visuals: Horus, el deu del sol, hi havia d'aparèixer amb la forma de falcó; Anubis, deu de la mort, com un xacal o amb el cap d'un xacal.

Dues característiques cal recordar de l'art egipci: la grandiositat i la seva eternitat. La primera remet a unes construccions que, per les seves magnituds en el temps que es van construir, han derivat en aquella expressió popular de "faraòniques". Les piràmides són les més representatives i que mostren una integració perfecta amb el paisatge egipci, transmetent un

repòs que trenca qualsevol pensament de limitació del temps. Són construccions que han de sobreviure a les contingències del temps i, per tant, són construccions eternes. L'eternitat s'aconsegueix amb l'ús d'un material que difícilment s'erosiona: la pedra. Finalment, l'estil, aquelles convencions o lleis que els artistes aprenien des del principi, tenien com a propòsit tot el que, des d'una perspectiva actual, seria l'oposat: el manteniment d'un estil al llarg del temps, immutable, i del qual no hi ha "estils personals" o "figures d'artistes individuals". Certament aquesta unificació o estil perenne de l'art egipci no és sinònim de monotonia i avorriment. Dins del recorregut de les diferents dinasties, trobareu una diversitat de detalls i concepció d'obres on es manifesta un procés d'evolució constant per part dels seus creadors.

Diferents historiadors coincideixen en una altra característica de l'art egipci: el seu optimisme davant d'una vida més enllà de la vida, és a dir, una visió confortable davant del *més enllà*. Però també constatareu que no trobareu escenes violentes, sants martiritzats, escenes de sang o altres representacions de la crueltat humana. Les pintures egípcies estan poblades d'escenes de la vida quotidiana.

L'art egipci era, fonamentalment, de caràcter *utilitari*. Els creadors no els podem considerar *artistes* sinó *artesans* que perseguïen la creació d'obres útils i eternes. Penseu ara mateix en nombres d'artistes... *Picasso, Goya, Velázquez...*, però podem dir noms d'artesans? L'artesanía té aquest component anònim i col·lectiu: les seves obres responen a uns propòsits que es troben fora dels límits de l'art modern. L'art egipci és obra d'artesans; és per tant, el resultat d'un treball col·lectiu i anònim. Significa això que la societat egípcia infravalorava els treballs dels seus artesans?, al contrari, aquests gaudien d'un enorme respecte, ja que consideraven que continuaven l'obra creadora dels déus.

L'art egipci precedeix històricament l'art grec i, per tant, aquell rebrà les influències d'un art que va combinar bellesa i harmonia, espiritualitat i quotidianitat, aquest va estar sempre supeditat a la religió: la representació de la figura humana es barrejava amb altres que representaven els deus amb formes d'animals. En canvi, el gir copèrnic que va representar l'art grec respecte a les diferents civilitzacions va ser la ubicació de ésser humà en el centre de la representació i, per tant, la seva preeminència sobre la natura i la religió.

Avui dia, el llegat de la civilització de l'antic Egipte està present en molts aspectes de la nostra cultura, des de l'arquitectura (penseu en la piràmide que va realitzar l'arquitecte I.M. Pei dins de l'espai del museu del Louvre,

París) fins a aspectes estètics corporals.

Figura 3: La Piràmide del Louvre, de l'arquitecte I.M. Pei

Cronologia

S'estima que la civilització egípcia es va estendre uns 3000 anys. Considerem que, si la percepció que tenim avui dia sobre el passat, per exemple el que passava al món l'any 2001 quan no existia ni Facebook, ni iPhones ni Androids, ni tauletes, ni Twitter o Youtube, creiem que no ha passat 15 anys sinó que forma part d'una realitat molt llunyana, és comprensible que, des d'aquesta perspectiva ens resulti xocant el fet que, primer, durant 3000 anys es mantingués una continuïtat i preservació dels trets formals de les representacions pictòriques i escultòriques. Potser també trobem més sorprenent que van haver de passar més de 4000 anys per trobar una construcció que superes en alçada a la gran piràmide de Giza (de 139 metres d'alçada).

Aquesta duració en el temps i estabilitat de la civilització egípcia contrasta amb altres civilitzacions de l'antic Pròxim Orient, com la mesopotàmica o la persa, que va patir la superposició de cultures i trastorns amb força regularitat. Seleccionem una obra com la Paleta de Narmer tallada al voltant del 3100 abans de Crist:

i compareu-la, a continuació, amb una representació, 3000 anys després, coincidint amb el regnat dels reis de Ptolomeo:

Figura 4: Paleta de Narmer

Figura 5: Relleu realitzat sota la dinastia de Ptolomeo

i constatareu que els canvis són mínims i que conserven molts aspectes formals entre una representació i l'altra.

Dinasties

Un període de temps tan llarg, és habitual organitzar els diferents esdeveniments i manifestacions artístiques en funció d'algun determinat element. En el cas de l'antic egipci, els manuals d'història de l'art fan servir la divisió del temps d'acord amb les diferents dinasties també conegudes com a períodes o "regnats" i que serveixen als historiadors per diferenciar moments d'unitat dins dels possibles canvis generals per factors interns o externs. Aquesta divisió la trobareu a qualsevol manual d'història d'Egipte, com també a la [Wikipedia](#):

Període	Duració
Imperi Antic	2649 - 2150 (piràmides)
Primer període i intermedi	2150 - 2030
Imperi mitjà	2030 - 1640
Segon període intermedi i els hixes	1640 - 1540
Imperi nou	1550 - 1070
Tercer període intermedi	1070 - 713
Egipte tardà	712 - 332
Dinastia ptolemaica	332 - 30

D'acord amb aquesta divisió temporal us seleccionarem unes determinades obres representatives de l'art de l'antic egipci. Algunes d'elles tan conegudes com la gran piràmide de Giza o la pedra de la Rossetta. L'objectiu és situar-les dins de la història i conèixer el context en què van ser creades i així, d'aquesta manera, explorar els possibles significats i el perquè van ser possibles.

Imperi antic

L'imperi antic té com a eix central la seva capital, Menfis, i el seu fundador, Menes. Menes es va erigir en una àmplia planura alluvial a l'extrem sud del Delta del Nil, a la zona de transició entre l'Alt i Baix Egipte. Aquesta situació geogràfica respon a una decisió estratègica: unificar l'Alt i el Baix Egipte i convertir al primer faraó en rei únic de les diferents dinasties-

Segons una tradició constant, documentada des del temps de l'Imperi Nou fins a l'època grega, l'unificador d'Egipte i primer faraó va rebre el

nom de Menes. En canvi, el documents històrics contemporanis parlen de Narmer com a unificador del país. La crítica coincideix que els dos noms, Narmer i Menes representen la mateixa persona. Aquesta tradició recollida per l'historiador grec Herodot, Menes va ser el fundador de Menfis, i va ser responsable de nombroses obres hidràuliques i erigir el temple de Ptah.

La paleta del rei Narmer

La paleta de Narmer és una peça d'un valor enorme. De fet, com *Las Meninas* de Velázquez, mai ha sortit d'Egipte, encara que ha estat un dels països més espoliats culturalment i artísticament.

Descoberta entre un grup d'objectes sagrats enterrats en un dipòsit dins d'un temple anterior del déu falcó Horus en el lloc de Hieracómpolis (la capital d'Egipte durant el període pre-dinàstic), aquest gran objecte cerimonial és una de les obres capitals més importants des de les albrors de la civilització egípcia. La paleta bellament tallada, 63,5 cm d'altura i feta de roca sedimentària de color verd grisenc suau, està decorat en ambdues cares amb un baix relleu detallat. Aquestes escenes mostren un rei, identificat pel seu nom com Narmer, i una sèrie d'escenes ambigües que han estat difícils d'interpretar que han donat lloc a una sèrie de teories sobre el seu significat.

L'obra és una versió monumental d'un tipus d'element d'ús diari propi del període predinàstic: les paletes. Les paletes eren objectes de pedra generalment plana, mínimament decorades i utilitzats per a la mòlta dels minerals i de mescla per a la preparació de pigments per a un ús en l'àmbit de la cosmètica personal.

A banda d'aquestes paletes d'ús funcional també va haver-hi una sèrie de paletes molt més elaborades creades en aquest període. Aquests objectes encara tenien la funció de ser una planta per moldre i barrejar pigments de caràcter cosmètic, si no que també van ser tallats de manera molt acurada per aconseguir una escultura en relleu. Moltes de les paletes anteriors mostren animals -alguns reals, altres fantàstics- mentre que els exemples posteriors, com la paleta de Narmer, es van centrar en escenes humanes. La recerca suggereix que aquestes paletes decorades van ser utilitzats en les cerimònies del temple.

La paleta de Narmer va ser descoberta en 1898 per James Quibell i Frederick Green. Es va trobar amb una col·lecció d'altres objectes que havien estat utilitzats para fins cerimonials que després eren enterrats

Figura 6: Paleta de Narmer

seguint un ritual dins del temple de Hieracómpolis.

Al principi insistíem en el fet de la gran vàlua de paleta de Narmer. En primer lloc, és una de les poques d'aquestes paletes descobertes en una excavació controlada. En segon lloc, hi ha una sèrie de característiques formals i iconogràfiques que apareixen en la paleta de Narmer que romandran al llarg de tres mil·lennis en les tècniques i convencions de la representació en l'art bidimensional de la cultura Egípcia. Aquests inclouen la forma en què les figures estan representades, les escenes que s'organitzen en zones horitzontals regulars conegudes com a registres, i l'ús de l'escala jeràrquica per indicar la importància relativa dels individus. A més, gran part de la indumentària usada pel rei, com les corones, faldilles, barba real, i la cua de toro, així com altres elements visuals, com la postura de Narmer porta en una de les cares on s'agarra a un enemic el cabell i es prepara per aixafar el crani amb una maça, seguiran utilitzant-se des d'aquest moment fins al final de l'època romana.

Les piràmides de Giza

Les piràmides de Giza formen part de la llista de les sets meravelles del món antic. Hem de recuperar de nou a Heròdot, responsable de la primera llista. Els seus escrits no van sobreviure, però si les referències als

seus escrits. Segons Heròdot, les set meravelles del món eren:

- Els jardins de Babilònia
- L'estàtua de Zeus a Olímpia
- El temple d'Artemisa
- El mausoleu de Halicarnassus
- El colós de Rodes
- El far d'Alexandria
- ...i la gran piràmide de Giza

Malauradament només tenim les piràmides de Giza com l'únic monument que ha sobreviscut fins avui dia i, com veureu, no amb el mateix aspecte amb el qual va ser edificat i com el van veure la mateixa Antiguitat.

La construcció de les piràmides de Giza sempre ha estat sota debat, especialment per aquells que, des de la perspectiva de la pseudociència i paraciència, volen creure en la intervenció divina o extraterrestre en detriment de la feina feta dels mateixos egipcis. És clar que aquesta visió distorsionada de la realitat i que va contra el principi de la navalla de Occam està lluny d'explicar una realitat basada en uns principis arqueològics on s'ha demostrat que les piràmides de Giza són el resultat o la conseqüència de molts treballs anteriors, fallits o no. El que ja no és factible és explicar exactament quin van ser els procediments exactes que van emprar per a la seva construcció (i, per tant, obre les portes a la imaginació). La força emprada per a la construcció és, encara, objecte de discussió actual. El descobriment d'una ciutat de treballadors al sud de les piràmides ofereix alguna possible resposta. Una de les teories diu que van haver-hi un grup permanent d'artesans i constructors

Les tres piràmides de Giza van ser edificades al llarg de tres generacions per Khufu, Khafre i Menkaure. Cada piràmide forma part d'un complex mortuori real que inclou un temple en la seva base precedit per una gran via.

Al nord del sector de Giza està situada la Gran Piràmide, la major i la més antiga de les piràmides perfectes. Erigida per Quéope, segon faraó de la Dinastia IV, els seus costats estan orientats als quatre punts cardinals. De 230 metres de base i 146 d'altura (s'han perdut els 9 metres superiors) es calcula que està conformada per gairebé 9 milions de blocs de pedra d'unes dues tonelades i mitja cadascú i s'estima que va ser finalitzada en un temps de 23 anys aproximadament, temps que coincideix amb la duració del regnat de Quéope. Si bé la massa de les piràmides està formada de pedra local, el recobriment era de pedra calcària procedent de les pedreres

del Tura, revestiment que va ser extret al llarg de l'edat mitjana i que va servir per construir les cases del Cairo.

Dins del cos de la piràmide es troben dues càmeres sepulcrales superposades de les quals només es va utilitzar la superior. Per accedir-hi es va construir la Gran Galeria, ampla i de gran alçada, que només per ella mateixa és una obra arquitectònica extraordinària.

No cal esperar a l'època més recent de les invasions colonials dels països occidentals. La violació de les piràmides es remunta a l'Antiguitat i en l'actualitat es penetra per un passadís obert a l'edat mitjana. En la cambra funerària només subsisteix el sarcòfag buit de pedra del rei.

Al voltant de la Gran Piràmide existeixen diferents pous on van ser descoberts dos vaixells funeraris de grans dimensions.

Potser des de la distància, pel fet de veure-la sempre en fotografia, perdem de vista la magnitud d'aquesta obra colossal de la humanitat. Us recomanem que veieu el següent vídeo d'un jove alemany que va escalar la gran piràmide de Giza i va filmar aquesta acció illegal per després publicar-la al seu canal Youtube: [Climbing the Great Pyramid of Giza \(146 metres\)](#)

Imperi mitjà i nou imperi: les pintures de la tomba de Nebamun

Els fragments de la pintura mural en la tomba de Nebamun són vinyetes que representen escenes quotidianes de feina i esbarjo de Nebamun i la seva família. Algunes es refereixen a la prestació del culte funerari que es va celebrar en la tomba-capella, algunes mostren escenes de la vida de Nebamun com un funcionari d'elit, i uns altres ell i la seva família gaudint de la vida com la famosa escena de la caça de la família en els pantans. El propòsit d'aquesta excepcional decoració de la petita tomba-capella amb imatges vibrants és el desig de Nebamun en continuar amb aquest mateix estil de vida en el més enllà. De les diferents escenes, recollim dues: l'escena de caça en els pantans i la descripció visual del jardí.

Caçant en els pantans

Nebamun està representat caçant aus sobre un petit vaixell amb la seva esposa Hatshepsut i la seva filla en els pantans del Nil. Aquestes escenes ja eren comunes en la decoració de les tombes-capelles durant centenars d'anys on el motiu principal era mostrar la tomba propietària dels morts de representar el goig de la vida i la bellesa.

Figura 7: Escena de caça en els pantans. Font: Wikipedia

L'enorme figura de Nebamun domina, sempre feliç i sempre jove, envoltat de la vida rica i variada de la marisma.

Originalment hi havia una altra meitat de l'escena que va mostra Nebamun caçant peixos, però aquesta part està perduda.

De l'escena podem remarcar la representació d'un gat atrapant les aus que apareixen a l'escena. Els gats eren els animals domèstics més desitjats i adorats a l'antic Egipte, però aquí també pot representar el Sol-déu de la caça als enemics de la llum i l'ordre. El seu ull daurat -inusual- fa al·lusió als significats religiosos d'aquesta escena.

Els artistes han omplert tots els espais de l'escena amb un gran detall de les figures representades (i contradiu força aquella visió hieràtica que associem a la pintura egípcia). El pantà està ple de flors de lotus i papallones tigre pla. Estan lliurement i delicadament pintades, la qual cosa suggereix el patró i la textura de les seves ales.

El jardí de Nebamun

El jardí de Nebamun en l'altra vida no és diferent dels jardins terrenals d'egipcis rics. La piscina abunda en aus i peixos i s'envolta de flors i arbres.

A la dreta de la piscina d'una deessa treu el cap a un arbre i ofereix fruites i begudes per Nebamún (avui perdut). Els artistes van pintar accidentalment la seva pell vermella al principi però després pintat de groc, el color correcte per a la pell d'una deessa. A l'esquerra, un sicòmor parla i saluda a Nebamún com l'amo del jardí, les seves paraules es registren en els jeroglífics.

La piscina es mostra des de dalt, amb tres files d'arbres disposats al voltant de les seves vores. Les ones de la piscina van ser pintats amb un pigment blau més fosc; gran part d'això s'ha perdut, com el verd en els arbres i arbustos.

Figura 8: Jardí de Nebamun. Font: Wikipedia

Dinastia Ptolemaica: la pedra de la Rossetta

La pedra de Rosetta és un dels objectes més importants en el Museu Britànic, ja que posseeix la clau per entendre els jeroglífics egipcis. L'escriptura jeroglífica es va extingir a Egipte a l'últim segle I a.C. Amb el temps es va perdre el coneixement de com llegir els jeroglífics, fins al descobriment de la Pedra de Rosetta en 1799 i el seu posterior desxiframent.

La pedra és una tauleta de roca negra anomenada granodiorita. És part d'una pedra amb inscripcions més gran de la qual es calcula que va arribar

a mesurar una alçada de 2 metres. La part superior de la pedra està trencada en un angle, en línia amb una banda de granit rosa la qual la seva estructura cristallina reflexa una mica a la llum. La part posterior de la pedra de Rosetta és aspra, però la cara frontal és llisa i farcida de text, però amb una diferència cabdal: aquest text està escrit en tres tipus d'escriptures diferents.

Figura 9: Pedra de la Rosetta. Font: Wikipedia

Les inscripcions, el text que ocupa la part frontal de la pedra, són tres traduccions d'un mateix decret, aprovat per un consell de sacerdots, que afirma el culte real dels tretze anys, Tolomeo V en el primer aniversari de la seva coronació. El decret està escrit a la pedra tres vegades, en jeroglífic (apte per a un decret sacerdotal), demòtic (l'escriptura nativa utilitzada amb finalitats diàries) i grec (l'idioma de l'administració). La importància per a la disciplina de l'Egiptologia és immensa. En els primers anys del segle XIX, els estudiosos van ser capaços d'utilitzar la inscripció grega sobre aquesta pedra, com la clau per desxifrar les altres dues.